

DICK HOEKSTRA

KOLONIËN VAN WELDAAD

OVER PAUPERS EN HET ERFGOED
VAN EEN GENERAAL

NOORDBOEK — VAN GORCUM

INHOUD

7	WOORD VOORAF	
9	HET KOLONIALE ERFGOED IN DE CONTEXT VAN DE TIJDSGEEST	
	Inleiding	9
	De Franse overheersing en haar gevolgen	11
	Het pauperisme en de armenzorg	11
	Armenzorg en concretisering van idealen: de Maatschappij van Weldadigheid	12
18	JOHANNES VAN DEN BOSCH, BEVLOGEN IDEALIST EN DUIZENDEPOOT	
	Vroege carrière en voorstel tot aanpak van de verpaupering	18
	De praktische uitvoering vanaf 1818: de Koloniën van Weldadigheid	22
	Vertrek uit Drenthe; de wil van de koning is wet	27
32	OVER DE AARD VAN DE KOLONIËN EN HAAR BEWONERS	
	Organisatiestructuur in de vrije en onvrije Koloniën	32
	Orde en tucht in de Koloniën	33
	Het koloniale landschap en de inrichting	35
	Werving en huisvesting van kolonisten in de vrije en onvrije Koloniën	37
	Werkzaamheden en zelfredzaamheid	42
	De Kolonie in de praktijk: de dagelijkse gang van zaken	45
	Verdiensten en vereffening van schulden	46
	Van kolonist naar vrijboer: een illusie	48
	Het mestprobleem in de Koloniën	49
	Landbouw in de onvrije Koloniën	51
	Het ontstaan van desperado-kolonies	52
	De financiële crisis in de Koloniën: een gebed zonder einde	53
	De koers van de vrije Koloniën na de scheiding in 1859	56
59	ONDERWIJS IN DE KOLONIËN	
	Het lager onderwijs; over organisatie en scholen	59
	Voortgezet onderwijs; het Instituut voor Landbouwkundige Opvoeding in Wateren	63
	Na 1859: schermutselingen over de financiering van de scholen in de vrije Koloniën	65
	Onderwijs in de onvrije Koloniën na 1859	68
71	FREDERIKSOORD, KOLONIE I (1818-1820)	
	Hoe het begon: de Proefkolonie	72
	Infrastructuur, zorgfaciliteiten en werkvoorziening	76
	De medische zorg	80
	Onrust in de Proefkolonie	80
	Kolonie-landbouwpercelen: de noodzaak tot schaalvergroting	82
	De scholen in Frederiksoord	83
	Het kerkelijk leven komt moeizaam op gang	87
	Het bestuurscentrum van de Koloniën	88
91	WILHELMINA OORD, MET OOSTVIERDEPARTEN EN BOSCHOORD, KOLONIE II (1821-1823)	
	Vroege vormgeving	92
	Agrarische en fabrieksmatige ontwikkelingen	94
	Over kerk en school	99
	Het lot van bejaarde kolonisten en de rol van Peter Wilhelm Janssen in Kolonie II	100
	Via Oostvierdeparten naar Kolonie 7: Boschoord, Doldersum en Wateren	105
	Waarom Boschoord een bos-oord werd	108

**113 WILLEMSOORD, MET STEGGERDA-ONDER-
WILLEMSOORD EN WESTVIERDEPARTEN,
KOLONIE III (1820-1822)**

De ideale infrastructuur van een kolonie	115
De kolonisten in Willemsoord	117
Het kerkelijk leven	118
Joodse kolonisten op De Pol	118
Westvierdeparten en Steggerda-onder- Willemsoord	121
Hoe het verderging na 1859; Investerings in de landbouw	125
Voortgezet onderwijs in Willemsoord	127
De Kolonie Willemsoord wordt afgestoten	128

131 OMMERSCHANS, KOLONIE IV (1819-1822)

Wat eraan voorafging	132
De Ommerschans: infrastructuur, bewoners en directie	134
De Strafkolonie	138
De komst van bedelaars naar het Bedelaarsgesticht	139
Reglement van Orde en Tucht	143
Onderwijs op de Ommerschans	144
Medische zorg	145
Werkzaamheden op en rond de Ommerschans	147
De stormramp van 1836	153
Het religieuze leven op de Ommerschans	154
Wat er overbleef	156

161 VEENHUIZEN, KOLONIE VI (1823-1824)

Van toen naar nu in het kort	162
Drie Gestichten; over de infrastructuur en de personele en ruimtelijke organisatie	166
De bewoners van de Gestichten	172
Weeshuizen worden gedwongen tot het opzenden van hun weeskinderen	173
Bij gebrek aan weeskinderen worden bedelaars gehuisvest in het Tweede Gesticht	176
Over het Eerste en Derde Gesticht: hoe het de Kindergestichten verging	178
Agrarische en fabrieksmatige werkzaamheden	183

Over het Tweede Gesticht: het 'authentieke' bedelaarsgesticht	189
Het lot van ontslagen bedelaars	192
Het religieuze leven in Kolonietijd en daarna	195
Het Vierde Gesticht	206

**1859; hoe de Maatschappij van
Weldadigheid overleeft: de scheiding
van vrije en onvrije Koloniën** 211

Hoe het de onvrije Koloniën verging na 1859	215
Hoe het Derde Gesticht verdween; de betekenis van de buurtschap Bergveen	217
De toekomst van het Eerste Gesticht: van Rijkswerkinrichting naar detentiecentrum voor vrouwen	221
Het werkgesticht Tweede Gesticht en het ambachtscluster De Werf	226
De Rijkswerkinrichtingen worden detentiecentra	227
De Penitentiare Inrichtingen in Veenhuizen	232
Veenhuizen: 'de hiërarchische verstening van orde en tucht' of het erfgoed van de Metzelaars	235

**247 TEN SLOTTE NOG EVEN DIT
253 BIBLIOGRAFIE**

WOORD VOORAF

Het is 1815, als de Franse keizer Napoleon Bonaparte definitief wordt verslagen tijdens de slag van Waterloo en een in economisch-maatschappelijk opzicht volledig ontwricht West-Europa achterlaat. Ook in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden wordt bittere armoede geleden bij gebrek aan werk en toekomstperspectief. Het was een bevlogen generaal, Johannes van den Bosch, die zich toen het wrange lot van de minst-bedeelden aantrok. Hij richtte de Maatschappij van Weldadigheid op en stichtte met goedkeuring van de pas aangestelde Koning Willem I de Koloniën van Weldadigheid. Een vijftal werden er gesticht in de Noordelijke Nederlanden waar vanuit het gehele land armengezinnen, bedelaars en landlopers maar ook wezen, vondelingen en verlaten kinderen werden gehuisvest in ca. 430 koloniehoeves en een viertal Gestichten. Met het uitvoeren van werkzaamheden in onder meer de landbouw en textielnijverheid en het verplicht volgen van onderwijs werd getracht deze sociaal zwaksten in de samenleving een arbeidsethos en een toekomstperspectief te bieden.

In juli 2021, werd de unieke sociaal-maatschappelijke en cultuurhistorische betekenis van de Koloniën van Weldadigheid internationaal erkend en sindsdien worden de meest authentieke oorden van deze Koloniën – Veenhuizen, Frederiksoord en Wilhelminaoord in de Noordelijke en het destijds in de Zuidelijke Nederlanden gelegen, maar nu Belgische Wortel – geormerkt

als UNESCO Werelderfgoed. De overige twee voormalige Koloniën in de Noordelijke Nederlanden, Ommerschans en Willemsoord, maken er geen deel van uit ook al zijn ze als onlosmakelijk en samenhangend element nauw verbonden met die koloniale ontwikkeling. Authenticiteit alsook de zichtbaarheid ervan kunnen soms discutabel zijn als het gaat om erkenning als erfgoed. Desalniettemin is het relevant om, voor het in een juiste context kunnen plaatsen van de Noord-Nederlandse koloniale cultuurhistorie, ook de geschiedenis van deze twee Koloniën nadrukkelijk in het geheel te betrekken.

Het UNESCO-oordeel riep dus wel de nodige vragen op en het wekte bij mij de nieuwsgierigheid om nader kennis te maken met de Koloniën van Weldadigheid 'anno 2024' en een indruk te krijgen van hun cultuurhistorische ontwikkelingen vanaf de stichting in 1818 van de Maatschappij van Weldadigheid. Ik heb mij daarbij beperkt tot de Koloniën in de Noordelijke Nederlanden, zoals die gesticht werden in het grensgebied van de provincies Drenthe, Friesland en Overijssel. Er loopt een stuk opmerkelijke geschiedenis door het verhaal van de Koloniën, die geografisch ogenschijnlijk ver van Den Haag lagen (in 'Hollands Siberië'), maar waar, ondanks het private initiatief van de Maatschappij van Weldadigheid – aanvankelijk vooral verbeeld door de stichter, titulair-generaal Johannes van den

Bosch – de overheid intense maar onmisbare bemoeienissen mee had, zowel financieel als beleidsbepalend.

Mijn nieuwsgierigheid is uitgekristalliseerd in een chronologisch verhaal over onder meer oorzaak, ontstaan en organisatie van de Koloniën, de rol van Johannes van den Bosch en de overheid, alsook cultureel-historische en sociaal-maatschappelijke aspecten omtrent bebouwing en toenmalige bewoners. Om de betekenis van elk der Koloniën te vatten, volgen afzonderlijke beschrijvingen van elke Kolonie qua tijdslijn en wat hun authenticiteit betreft.

Van cruciale betekenis voor het 'overleven' van de Koloniën was de scheiding in 1859, waarbij de Maatschappij van Weldadigheid de zogenoemde 'vrije' Koloniën, Frederiksoord, Wilhelminaoord en Willemsoord, behield en de staat het beheer overnam van de 'onvrije' Koloniën, Veenhuizen en Ommerschans, waar voornamelijk bedelaars en wezen verbleven. Hoe het toen 'verderging', alsook de sociaal-maatschappelijke betekenis ervan, wordt hier eveneens beschreven en geïllustreerd.

Dick Hoekstra, januari 2025

HET KOLONIALE ERFGOED IN DE CONTEXT VAN DE TIJDSGEEST

INLEIDING

Ongeveer twee eeuwen geleden werd een ruig heide- en veengebied ten noordwesten van de lijn Steenwijk-Assen, daar waar de provincies Overijssel, Drenthe en Friesland aan elkaar grenzen, het toneel van een uniek sociaal-maatschappelijk gebeuren. Het nobele doel was de werkeloosheid en de daarmee samenhangende armoede te bestrijden waarvan toen, aan het begin van de 19^e eeuw, sprake was onder een belangrijk deel van de bevolking in de Nederlanden. Daartoe werden verarmde en verwaarloosde gezinnen uit den lande, na een min of meer zorgvuldige selectie door enkele notabele dorps- of stadsgenoten, voorgedragen voor huisvesting in een aantal zogenoemde landbouwkoloniën, waar men werd tewerkgesteld om een landbouw- of fabrieksmatig vak te leren en, en passant, werd heropgevoed. Het zou moeten resulteren in een nieuw maatschappelijk perspectief voor een tamelijk kansloze klasse van de bevolking en hun zinvolle terugkeer en participatie in de maatschappij. Met hetzelfde doel werden er ook wezen, vondelingen en verlaten kinderen in de Koloniën, zoals ze werden aangevuld, ondergebracht. Passend binnen die kaders

was ook de opvang van een even bijzondere als kansarme groep, namelijk bedelaars en landlopers, die men in het maatschappelijk verkeer liever kwijt dan rijk was. Naast het uitvoeren van fysieke werkzaamheden, moesten in de voorgestelde Koloniën ook opleiding, (verplicht) onderwijs en enige vorm van ethisch begrip leidende thema's worden.

Uitgangspunt was wel dat het voornemen financieel dekkend zou zijn, rekensommen die tot achter de komma nauwkeurig werden uitgevoerd door een onvermoeibare aanvoerder en stuwende kracht van dit sociaal-maatschappelijk plan, generaal Johannes van den Bosch. Hij slaagde er niet alleen in een ingenieus, landelijk contributiesysteem op te zetten, maar wist tevens de overheid voor zijn plannen te interesseren. Zijn koloniale project, wat zou beginnen met het stichten van een proefkolonie in het latere Frederiksoord, genoot internationale belangstelling, want verpaupering van de maatschappij rond het begin van de 19^e eeuw beperkte zich niet tot Nederland. Het had toegeslagen in geheel West-Europa, vooral dankzij het destructieve gevolg van de expansiedriften van de Franse keizer Napoleon Bonaparte (1769-1821).

**WILHELMINA OORD,
MET OOSTVIERDEPARTEN EN BOSCH OORD,
KOLONIE II (1821-1823)**

VROEGE FORMGEVING

De Kolonie Wilhelmina's oord of Wilhelminaoord werd in 1821 gesticht als vierde Kolonie. Per 1 januari 1826 werd er administratief een klein deel van kolonie 2, Frederiksoord 2, gelegen op het landgoed Westerbeeksloot, een deel van kolonie 6, Oostvierdeparten, alsook kolonie 7, Boschoord, aan toegevoegd. Zo ontstond de 'nieuwe' kolonie II, Wilhelminaoord, met circa 150 koloniehoeves en een oppervlakte van bijna 780 ha. De naam van deze Kolonie verwijst naar prinses Frederica Sophia *Wilhelmina*, prinses van Pruisen (1751-1820). Zij was gehuwd met Willem V, prins van Oranje, vorst van Oranje-Nassau (1748-1806) en de laatste erfstadhouder van de Republiek der Verenigde Nederlanden: de ouders van koning Willem I en de grootouders van prins Frederik, voorzitter van de Commissie van Weldadigheid. De naamgeving van de Kolonie is enigszins verwarrend. Het toeval wil dat de echtgenote van koning Willem I en moeder van Frederik vrijwel dezelfde naam en titulatuur droeg: Frederica Louisa *Wilhelmina*, prinses van Pruisen (1774-1837). Zij werd de eerste koningin der Nederlanden. Naar haar is de Kolonie dus *niet* vernoemd, maar ze kregen wel een dochter, Wilhelmina Frederica Louisa Charlotte *Marianne*, prinses der Nederlanden, prinses van Oranje-Nassau (1810-1883), naar wie de grote hoeve 'Prinses Marianne' in Wilhelminaoord is vernoemd.

De Kolonie lag in het directe verlengde van de oudste Kolonie Frederiksoord, deels op grondgebied dat onderdeel uitmaakte van het landgoed Westerbeeksloot. Dwars door het koloniale landschap liep de scheepslot met dezelfde naam. Tussen beide Koloniën bevond zich rond 1832 een verbindingsweg, de 'Nieuwe Colonieweg', waarvan de naam rond 1900 werd

gewijzigd in Koningin Wilhelminalaan, vernoemd naar de dochter van koning Willem III en koningin-regentes Emma: Wilhelmina Helena Pauline Maria, koningin der Nederlanden van 1890 tot 1948. Aan de noordzijde van het huidige dorp bevond zich destijds aan deze weg, ter hoogte van de Vaartweg, een ophaalbrug, die tot circa 1900 het landschap sierde als markant

'De opgehaalde herinnering' (2021), een ontwerp van André Pielage (locatie, zie 'Ophaalbrug' in de afbeelding op pag. 96). Een verbinding tussen toen en nu: van Westerbeeksloot naar de 'koloniewoning van de toekomst' aan de overzijde

Een koloniehoeve met stookhut (ca. 1825) aan de M.A. van Namen van Eemneslaan in Wilhelminaoord

herkenningpunt op de route Frederiksoord-Wilhelminaoord-Noordwolde. Een kunstwerk onder de naam 'De opgehaalde herinnering' markeert nu de oorspronkelijke plek van die ophaalbrug over de rond 1615 gegraven Westerbeeksloot. De Sloot is grotendeels verworpen tot een smal slootje en alleen de Vaartweg, dwars door Wilhelminaoord en in zuidelijke richting afbuigend naar Frederiksoord, herinnert nog aan de loop van de oorspronkelijke Sloot, ooit ook een belangrijke route voor de afvoer van turf en de aanvoer van bouwmaterialen voor de koloniehoeves.

Net als Frederiksoord had Wilhelminaoord dezelfde ruimtelijke, orthogonale structuur met accentuerende 'bomenlanen' en de

lintbebouwing van aaneengeregen hoeves op gepaste afstand van elkaar. Maar in tegenstelling tot Frederiksoord en Willemsoord (zie hierna) beschikte Wilhelminaoord niet over een centrumlocatie, waar gegroepeerd een aantal belangrijke gebouwen stonden. Verspreid langs de Koningin Wilhelminalaan, deels tussen de koloniehoeves, waren die gebouwen er overigens wel, zoals een al in 1821 gesticht kolonieschooltje, een spinzaal en een weverij, waar aanvankelijk lakens voor eigen gebruik in de Koloniën werden gemaakt, alsook een smederij. In latere jaren zouden er nog een aantal aan worden toegevoegd, waaronder het huis van de adjunct-directeur van Kolonie II, een tweetal grote boerenhoeves, rustoorden en een stoomzuivelfabriek. Hoewel een aantal tastbare herinneringen inmiddels zijn verdwenen, kent

Hoeve De Dankbaarheid (1864) werd gebouwd in het kader van de schaalvergroting na 1859. In 1883 werd de naam gewijzigd in Hoeve Prinses Marianne. In 1913 brandde de hoeve volledig af, waarna ze werd herbouwd. Een van de twee karakteristieke hooi- annex graanschuren is bewaard gebleven (links)

Wilhelminaoord nog een 15-tal rijksmonumenten en laat het koloniale landschap zich er nog goed herkennen. Bijna de gehele Kolonie II (Boschoord uitgezonderd) geniet dan ook de status Unesco Werelderfgoed. Daarnaast kende de Kolonie ook sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen die van belang waren voor het tot stand komen van het latere Nederlandse zorgstelsel. Inmiddels beschikt het huidige dorp Wilhelminaoord met circa 950 inwoners en een bebouwing die grotendeels dateert uit de jaren 1970, sinds 2009, net als Frederiksoord, over het predicaat 'beschermde dorpsgezicht'.

AGRARISCHE EN FABRIEKSMATIGE ONTWIKKELINGEN

De koloniehoeves zoals die in Wilhelminaoord werden gebouwd waren van een recenter type en daardoor iets groter dan die in Frederiksoord. Ook had men de beschikking over circa 3 ha landbouwgrond rondom elke hoeve, circa 1 ha meer dan in de Proefkolonie, maar uiteindelijk nog steeds te weinig om een onafhankelijk bestaan op te bouwen. Nog afgezien van problemen als de geschiktheid van de kolonisten als landbouwers, de kwaliteit van de in cultuur gebrachte gronden en het chronisch gebrek aan adequate bemesting. Ondanks de tegenvallende resultaten op de kleine hoeves in de Koloniën, schreef Wilhelminaoord vooral koloniale

Het oorspronkelijke fabriekspand in Wilhelminaoord werd door brand verwoest en herbouwd in 1900. Na een grondige renovatie en restauratie in 2018 kreeg het prominente gebouw in 2019 een zorgbestemming. Links het voormalig kolonieschooltje (1821)

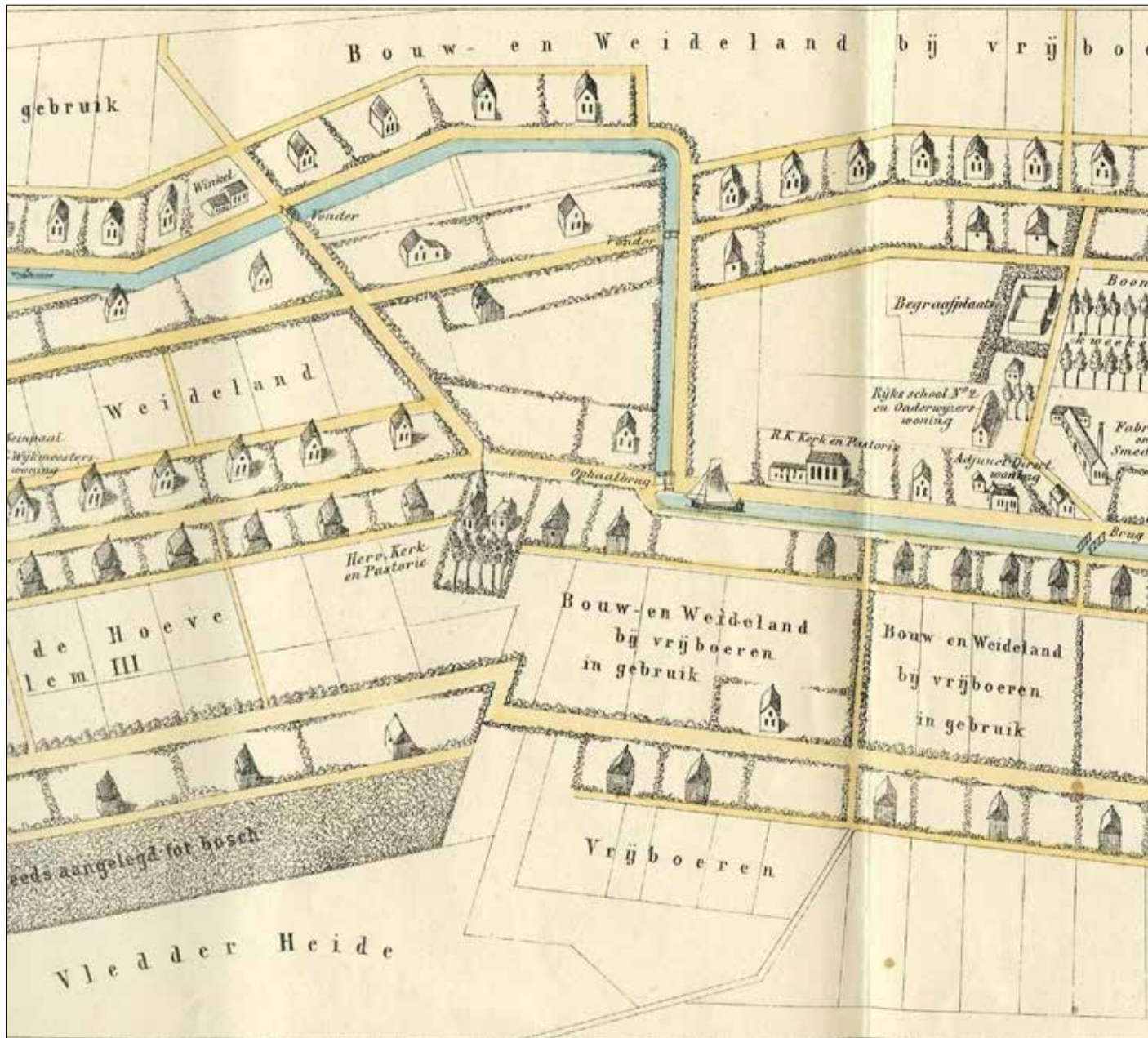
geschiedenis na de scheiding van de vrije en onvrije Koloniën in 1859. Onder meer omdat de Maatschappij toen inzette op schaalvergroting om tot een meer efficiënte en productieve agrarische bedrijfsvoering te komen. Daartoe werd in 1864 Hoeve De Dankbaarheid gebouwd in de meest noordelijk gelegen koloniewijk aan de Koningin Wilhelminalaan en in 1865 aan dezelfde laan, tussen Frederiksoord en Wilhelminaoord, de Hoeve Koning Willem III, hoeves die beide ook nu nog een intensieve bedrijfsvoering kennen. Naast de grote hoeves bouwde de Maatschappij er rond 1900, net als in Frederiksoord, nog een tiental

middelgrote boerderijen, die werden verpacht aan vrijboeren.

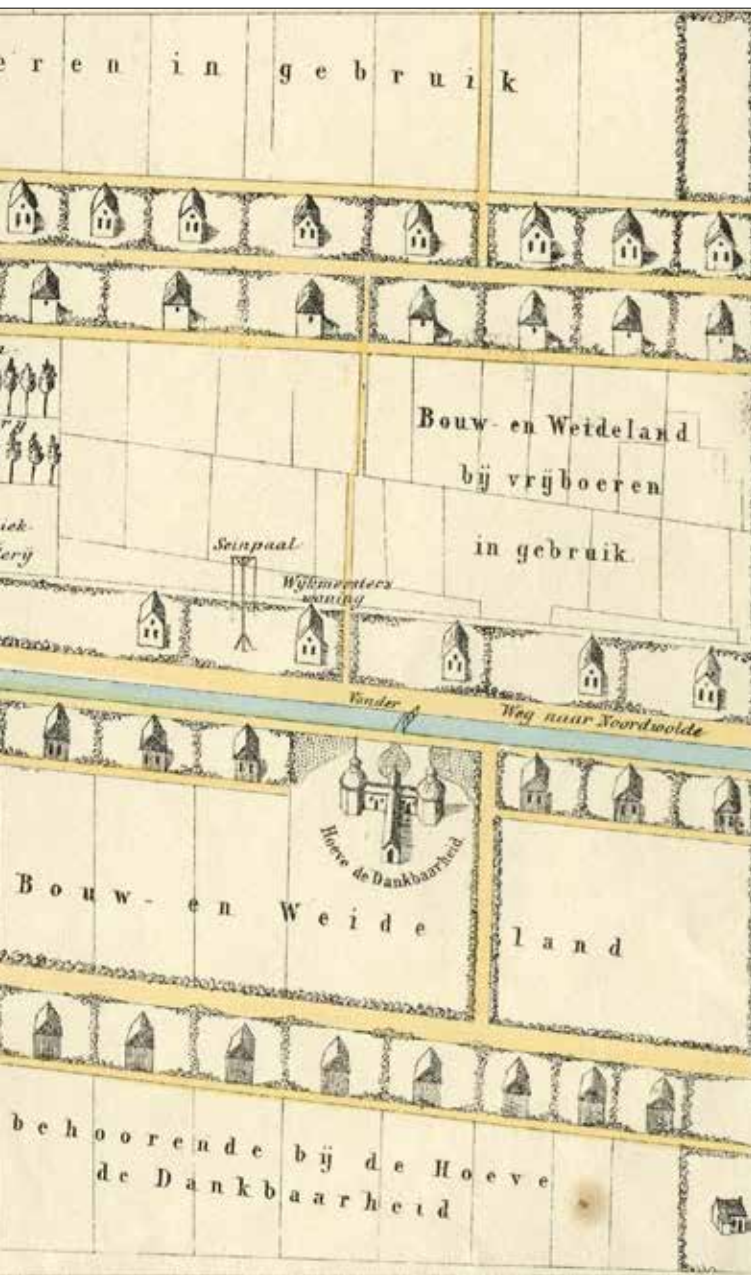
De naam van Hoeve De Dankbaarheid (1864) werd in 1883 gewijzigd in Hoeve Prinses Marianne toen bleek dat de in dat jaar overleden prinses Marianne (1810-1883) de anonieme schenker was geweest van de financiën benodigd voor de bouw van zowel de Hoeve Willem III als De Dankbaarheid. De Hoeve Prinses Marianne van het type kop-rompboerderij is in 1913 herbouwd, nadat de oorspronkelijke boerderij, een lang-gerekte hoeve, van het type hallenhuisboerderij – met in het midden een dorsvloer geflankeerd door stallen aan beide zijden – door brand volledig was verwoest. Een van de twee hooi- of graanschuren, die oorspronkelijk halverwege, aan weerszijden van de schuur stonden, is

Overzicht rond 1875 van de Kolonie Wilhelminaoord in het stroomgebied van de Westerbeeksloot (blauw). De 'Weg naar Noordwolde' is de huidige hoofdweg, de Wilhelminalaan (bron: Drents Archief, Maatschappij van Weldadigheid)

bewaard gebleven. Er werkten doorgaans een twintigtal kolonisten, tot omstreeks 1976, toen er nog een zestal actief waren en de laatsten vertrokken.

De grote hoeves beschikten niet alleen over landbouwgrond met een oppervlakte van circa 50 ha, maar ook over weidegronden voor een bescheiden veestapel van 30-40 stuks rundvee,

enige paarden en enkele honderden schapen, die laatste vooral bestemd voor de mestproductie. Het verwerken van melk en het bereiden van melkproducten werd in de vrije Koloniën door kolonisten en kleinere vrijboeren, die doorgaans beschikten over slechts enkele stuks vee, in eigen beheer uitgevoerd. Vanaf 1880 kwam er bij de Hoeve Prinses Marianne een centrale botermakerij, waar de melkproductie werd verwerkt van onder meer de grotere boerenhoeves Koning Willem III en 's-Gravenhage in Westvierdeparten, dat deel uitmaakte van Kolonie III, Willemsoord. In 1882 volgde een uitbreiding met een kaasmakerij en in 1883 werd de melk ook afgenomen van de overige grote hoeves in Willemsoord, de Hoeves Johannes van den Bosch, Utrecht en Amsterdam. Spoedig daarna bleken er de nodige verbouwingen noodzakelijk te zijn om het voortvarend productieproces in het zuivelfabriekje beter te kunnen stroomlijnen. De financiële positie van de Maatschappij was inmiddels (weer) dusdanig dat het die kosten niet kon dragen en de fabriek werd gedwongen haar poorten in 1894 te sluiten. Tot 1898 werd daarop de kolonie-melk in een van de talrijke fabriekjes in de directe omgeving van het koloniale gebied verwerkt, waaronder dat in het nabijgelegen Steggerda. Maar dankzij ondersteuning van de financiële weldoener van Wilhelminaord, Peter Wilhelm Janssen, werd in dat jaar, 1898, de zuivelindustrie in de Koloniën groots aangepakt met de stichting van de coöperatieve Deli stoomzuivelfabriek door de Maatschappij met maar liefst 263 aandeelhouders. In de fabriek vond de verwerking plaats van de melk geproduceerd door 900 koeien, waarvan 150 van de Maatschappij. Het betekende dat er dus sprake was van een substantieel aandeel van boeren 'van buiten'. Boter en kaas behoorden tot de belangrijkste producten, deels bereid in een

Het kolonieschooltje (1821) in Wilhelminaoord, nu verbouwd tot een viertal bejaardenwoningen. De eerste school staat er dus nog steeds, terwijl de ernaast gebouwde Rijksschool II (1873), naar aanleiding van de scholencrisis, sinds lang is verdwenen

Deli-filiaal in de Kolonie Willemsoord, eveneens mogelijk gemaakt dankzij een gift van Peter Janssen.

De fabriek in Wilhelminaoord stond tegenover de Hoeve Prinses Marianne en verwerkte in 1911 meer dan 4 miljoen liter melk waarmee het de op een na grootste zuivelfabriek in Drenthe was. In 1924 werd de zuivelproductie nog uitgebreid met een kaasmakerij, en de fabriek bewees haar diensten tot 1 mei 1935, toen het bedrijf na een fusie gesloten werd.

Het was in Wilhelminaoord waar de Maatschappij de teugels, qua ondernemingsgeest van haar bewoners, langzamerhand iets meer liet vieren. Dankzij een particulier initiatief in 1882

verscheen er een geheel nieuw element van fabrieksmatige inzet in de Kolonie: een conservenfabriek met producten als jam en blikgroenten. De grondstoffen kwamen onder meer uit de groentetuinen van vrijboeren en kolonisten, wat zorgde voor een enthousiasmerende prikkel, die de tuinbouw in de Kolonie deed floreren. De vreugde was echter van korte duur, toen de fabriek in 1887 om economische redenen naar Beverwijk werd verplaatst, waar zich in die tijd een bloeiende conservenindustrie ontwikkelde. Deze bloeiperiode duurde tot halverwege de 20^e eeuw.

Wat overbleef in Wilhelminaoord waren de klassieke fabrieksmatige activiteiten zoals een manden- en mattenmakerij, waar naar voorbeeld van buurdorp Noordwolde ook stoelen en meubelen werden gemaakt. Een smederij en

De algemene begraafplaats aan de Oranjelaan, gesticht rond 1820. Het grafmonument, een rijksmonument, is van Daniëlla Elisabeth van Oosterhoudt, douairière De Sturler, moeder van de tweede echtgenote van Johannes van den Bosch. Zij woonde van 1821, toen dochter en (toekomstige) schoonzoon hun intrek namen in Huis Westerbeek, tot haar dood in 1829 in een bescheiden ambtenarenhuisje in Frederiksoord

Interieur van het protestantse kerkje tussen Frederiksoord en Wilhelminaoord (zie ook pag. 88)

juteweverij waren onderdeel van het complex. De fabriek, waar circa 100 kolonisten te werk waren gesteld, en waar tot 1859 vrijwel alleen voor eigen gebruik werd geproduceerd, brandde in 1900 tot de grond toe af, maar werd in hetzelfde jaar opnieuw opgebouwd. De werkzaamheden werden daarna voortgezet tot omstreeks 1935, toen het pand werd verhuurd aan een rietmeubelfabrikant uit Noordwolde.

Die gebeurtenis viel samen met de periode, rond 1930, waarin de Maatschappij vanwege bezuinigingen zich manifesteerde met het afstoten van buurkolonie Willemsoord. Tezelfdertijd werd ook het deel van de Kolonie Wilhelmina-oord op het Friese grondgebied (Vierdeparten) afgestoten en kwam het in particuliere handen. Het gevolg was dat talloze kolonisten hun biesen paken en vertrokken, waarna het aantal

beschikbare arbeidskrachten eveneens in rap tempo afnam: tussen 1923 en 1934 daalde het aantal kolonisten in de vrije Koloniën met bijna 40 procent, van ongeveer 1600 tot amper 1000.

OVER KERK EN SCHOOL

Ook in Wilhelmina-oord bestond de schoolplicht, terwijl volwassenen geacht werden de zondagse kerkdienst bij te wonen. Daartoe werd in 1821 een schooltje gebouwd, in opdracht van de Maatschappij, met twee leslokalen en een schoolmeesterswoning onder hetzelfde dak. De kerk liet op zich wachten, tot halverwege de 19^e eeuw. Vooreerst bezochten de protestanten, samen met de kolonisten uit Frederiksoord, de hervormde kerk in Vledder. Aanhoudende klachten kwamen er van de rooms-katholieke kolonisten,

voor wie het bijwonen van protestantse diensten in de hervormde kerk in Vledder bezwaarlijk waren, wat ook gold voor een voettocht van bijna drie uur, om een katholieke dienst in Steenwijkerwold bij te wonen. De oplossing werd gevonden in het schooltje, toen vanaf 1822 een lokaal beschikbaar werd gesteld voor het houden van de katholieke mis door een kapelaan uit Steenwijk, om na afloop weer ontruimd te worden voor schoolgebruik (onder andere een mobiel altaar moest iedere keer worden verplaatst). Die activiteit beperkte zich doorgaans niet alleen tot de zondag, tot irritatie van het onderwijzend personeel. Het zou de reden zijn geweest waarom er in Wilhelminaoord al in 1845 een rooms-katholieke kerk werd ingewijd, nog voordat er in 1851 ook een eenvoudig protestants koloniekkerkje werd gesticht ten behoeve van de protestanten uit Wilhelminaoord en Frederiksoord. De katholieke schuurkerk met ruim 400 parochianen ten tijde van de scheiding in 1859, werd in 1961 door de Maatschappij aan de parochie overgedragen voor het symbolische bedrag van 1 gulden. In 1965 werd de kerk echter afgebroken en vervangen door een nieuw, modern kerkgebouw, dat inmiddels een multifunctionele invulling heeft gekregen. Dat is sinds 2009 ook het geval bij het protestantse koloniekkerkje, van het type waterstaatskerk, behorend tot de kerken die in het midden van de 19^e eeuw werden gebouwd door de overheid onder toezicht van Rijkswaterstaat, destijds vallend onder het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Met de bouw van de oorspronkelijke rooms-katholieke kerk in 1845 werd er achter het gebouw ook een rooms-katholiek kerkhof aangelegd, waar de graven uit de 19^e eeuw grotendeels zijn geruimd. Al eerder, omstreeks 1820, was er een algemene begraafplaats gesticht aan een karakteristieke kolonielaan, de Oranjelaan,

waar zonder onderscheid des persoons of geloofsovertuiging ambtenaren van de Maatschappij en kolonisten werden begraven. Dit in tegenstelling tot de gang van zaken in de onvrije Kolonie Veenhuizen en Ommerschans, waar de grafvelden zich (deels) onderscheidden op basis van geloof en status.

Het oorspronkelijk schooltje uit 1821 aan de Wilhelminalaan, ter hoogte van de Oranjelaan, valt nog steeds te bewonderen. Dit in tegenstelling tot haar reeds lang afgebroken opvolger, de Rijksschool II, die in 1873 na de schoolcrisis werd gebouwd aan de Wilhelminalaan, eveneens ter hoogte van de Oranjelaan, waar alleen het schoolmeesterhuis er nog aan herinnert.

HET LOT VAN BEJAARDE KOLONISTEN EN DE ROL VAN PETER WILHELM JANSSEN IN KOLONIE II

Een belangrijke gebeurtenis in de ontwikkeling van de Kolonie Wilhelminaoord werd de kennismaking met de Amsterdamse zakenman en filantroop Peter Wilhelm Janssen (1821-1903), geboren op het Duitse Oost-Friese eiland Wangerooge. In 1842 kwam hij naar Amsterdam, waar hij werkzaam was in een handelsbedrijf van onder meer tabak. Zijn Oost-Friese afkomst wekte waarschijnlijk ook zijn belangstelling voor de provincie Friesland en vermoedelijk, na een ontmoeting met een Friese predikant, ook de activiteiten van de Maatschappij van Weldadigheid in de provinciedriehoek Friesland/Drenthe/Overijssel. Janssen, die zich in 1865 liet naturaliseren tot Nederlander, had een financieel vermogen opgebouwd met de handel in graan op de Oostzeelanden en met de verbouw van tabak. De tabaksactiviteiten waren ondergebracht in de in 1869 opgerichte Deli Maatschappij in de streek Deli aan de noordkust op het eiland Sumatra

in de toenmalige kolonie Nederlands Oost-Indië. Zijn zakelijk succes noemde hij 'vooral een kwestie van geluk', dat hij graag in materiële zin wenste te delen met minderbedeelden en waarvan talrijke initiatieven en 'goede doelen', inclusief de Maatschappij van Weldadigheid, zouden profiteren. Op het Bellamyplein in Amsterdam staat sinds 1908 zijn borstbeeld en tot op de dag van vandaag is de Deli Maatschappij, met haar hoofdkantoor in Rotterdam, ook actief op de Nederlandse markt en kreeg het bekendheid als onderneming in hout- en bouwmaterialen, met belangen in onder meer Bruynzeel en Lundia. Dankzij Janssens financiële steun stichtte de Maatschappij in Wilhelminaoord onder meer twee rustoorden en de op een na grootste stoomzuivelfabriek in Drenthe en kreeg de Maatschappij een telegraaf- en telefoonaansluiting.

Peter Wilhelm Janssen (1821-1903), industrieel zakenman en filantroop die vanaf ca. 1890 van grote betekenis is geweest voor tal van sociaal-maatschappelijke en industriële initiatieven en ontwikkelingen binnen de Koloniën Wilhelminaoord en Frederiksoord (bron: Drents Archief, Maatschappij van Weldadigheid)

Het eerste Rustoord voor gehuwde bejaarden in Wilhelmina- oord. Het oudste deel (links), vijf woningen waarvan een met een trapgevel, stamt uit 1893. In 1895 volgde een uitbreiding (het rechterdeel), gemarkeerd door een pand met een klokgevel, tot acht woninkjes

